

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Розділ 1

ТУТ МОСКВА

— Не можна, Артеме.

— Відчиняй. Відчиняй, кажу.

— Начстанції сказав... Сказав, не випускати нікого.

— Ти за ідіота мене маєш, чи що? Кого — нікого? Кого це — «нікого»?

— У мене — наказ! З метою захисту станції... Від опромінення... Не відчиняти. Наказ у мене. Розумієш?!

— Тобі Сухий наказав? Тобі мій вітчим так наказав? Відчиняй давай.

— Мені ж по шапці через тебе, Артеме...

— Ну я сам тоді, якщо ти не можеш.

— Алло... Сансеїч... Так, на пост... Тут Артем... Ваш. А що я з ним зроблю? Так. Чекаємо.

— Настукав, га? Молодець, Микицко. Настукав. Відійди! Я відчиню все одно. Все одно піду!

Але з вартівні вискочили ще двоє, втиснулися між Артемом та дверима, стали м'яко штовхати його, жалюючи. Артем — загодя втомлений, під очима кола, ще після вчорашнього підйому не отямлений — з вартівими впоратися не міг, хоч битися ніхто з них і не збирався. Почали сповзатися цікаві: замурзані хлопчачки з волоссям прозорим, наче скло, одутлі господині з руками синіми і сталевими від нескінченного прання в крижаній воді, втомлені і ладні на що завгодно бездумно витріщатися фермери з правого тунелю. Шепотілися. Дивилися на Артема, але начебто і ні; на обличчях було у них — сам чорт не зрозуміє що.

— І все ходить і ходить. Чого ходити?

— Ага. І двері щоразу навстіж. А звідти дме, до речі, зверху тобто! Клятий...

— Послухай, та ж не можна... Не можна так про нього. Він все ж таки... Всіх нас. Врятував же. Дітей твоїх ось.

— Врятував, ага. А тепер що? Він для цього рятував їх, чи що? І сам рентген глитає, і нас усіх тут... За компанію.

— За який хер йому туди, головне? Було б хоч щось! Для чого!

Але ось серед усіх цих облич з'явилося одне: головне. Вуса занехаяні, волосся — поріділе вже і все сиве — мостом перекинута через голомозину. Але обличчя накреслене одними прямими лініями; жодних заокруглень. І все інше в ньому — жорстке, гумове, не прожуєш, немовби взяли людину і пров'ялили живцем. Голос в'ялили також.

— Розійтися всім. Чули?

— Он Сухий. Сухий прийшов. Нехай забирає свого.

— Дядь Саш...

— Знову ти, Артеме? Ми говорили ж з тобою...

— Відчини, дядь Саш.

— Розійшлися, кому сказано! Нема чого витріщатися тут! А ти ходи зі мною.

Артем натомість сів на підлогу, на відполірований холодний граніт. Притулився до стіни спиною.

— Досить, — одними губами, беззвучно, промовив Сухий. — Люди і так перешіптуються.

— Мені треба. Я мушу.

— Там нічого нема! Нічого! Нема там що шукати!

— Я ж казав тобі, дядь Саш.

— Микито! А ти чого позіхаєш? Давай, проведи громадян!

— Слухаюсь, Сансеїч. Так, кому тут запрошення окремі? Ворушись, ворушись... — заторохтів Нікіцка, згрібаючи натовп.

— Дурниці ти говорив. Послухай... — Сухий випустив повітря, що трохи надимало його, обм'як, зморщився, опустився поруч із Артемом. — Ти ж у могилу себе заганяєш. Гадаєш, цей костюм від фону тебе врятує? Та він як решето! Від плаття ситцевого пуття більше!

— І що?

— Сталкери стільки не піднімаються, скільки ти... Ти дозу хоч пробував підрахувати? Ну ти жити хочеш чи здохнути?

— Я впевнений, що чув це.

— А я впевнений, що тобі приверзлося. Нема там нікого, щоби сигнали слати. Нікого, Артеме! Скільки я тобі говорити повинен? Нікого не залишилось. Нічого, крім Москви. Крім нас тут.

— Не вірю.

— Та мене, гадаєш, хвилює, у що ти там віриш, а в що ні?! А ось якщо у тебе волосся випаде, то це хвилюватиме! Якщо кров'ю сцяти будеш, то це хвилюватиме! Ти хочеш, щоби пісюн у тебе відсох?!

Артем знизав плечима. Помовчав, розмірковуючи. Сухий чекав.

— Я чув це. Тоді, на вежі. В Ульмана в рації.

— А крім тебе, ніхто не чув. За весь час, скільки не слухали. Порожній ефір. І що?

— І я пішов вгору, ось що. От і все.

Артем піднявся на ноги, випростав спину.

— Я онуків хочу, — сказав йому знизу Сухий.

— Щоб вони тут жили? У підземеллі?

— У метро, — поправив його Сухий.

— У метро, — погодився Артем.

— І нормально вони тут проживуть. Хоча б народяться. А так...

— Скажи їм, щоб відчинили, дядь Саш.

Сухий дивився в підлогу. У чорний блискучий граніт. Щось там, мабуть, було.

— Ти чув, що люди кажуть? Що ти з глузду з'їхав. Тоді, на вежі.

Артем скорчив посмішку. Набрив повітря.

— Щоб внуки, знаєш що треба було, дядьку Саш? Треба було дітей своїх народжувати. Ними б і командував. І внуки б на тебе тоді були схожі, а не хер знає на кого.

Сухий примружився. Протеленькнула секунда.

— Микито, відчини йому. Нехай валить. Нехай здохне. Насрати.

Микицка послухався мовчки. Артем задоволено кивнув.

— Скоро повернуся, — сказав він Сухому вже з буфера.

Той по стінці піднявся, обернув до Артема сутулу спину і зачовгав геть, поліруючи граніт.

Гримнули двері буфера, зачиняючись. Загорілася яскраво-біла лампочка під стелею, двадцять п'ять років гарантії, слабким зимовим сонцем відбилася в брудному кахлі, яким у буфері все було обкладено, крім однієї залізної стіни. Пластиковий стілець побитий — віддихатися або черевики зашнурувати, на гачку — обвислий костюм хімзахисту, в підлозі — стік, і шланг гумовий стирчав — для дезактивації. У кутку ще заплічник стояв армійський. І трубка синя висіла на стіні, як від телефону-автомата.

Артем вліз у костюм — просторий, наче чужий. Витягнув із сумки протигаз. Розтягнув гуму, натягнув її, покліпав, звикаючи дивитися через круглі туманні віконця. Зняв слухавку.

— Готовий.

Заскреготіло надсадно, і залізна стіна — не стіни, а гермоворот — поповзла вгору. Зовні повіяло захололим

і вільглим. Артем зіщулився мерзлякувато. Закинув на плечі заплічник — важкий, ніби людину собі на горгоші всадовив.

Вгору вели стерті і слизькі сходинки нескінченного ескалатора. Стан— ця метро ВДНГ — шістдесят метрів під землею. Якраз достатня глибина, щоб авіабомби не гойдали. Звичайно, якби ядерна боеголовка вдарила в Москву, була би тут копань, залита склом. Але боеголовки всі були пере— хоплені протиракетами високо над містом; на землю дощем йшли тільки їхні уламки — вони променіли, але вибухнути не могли. Тому Москва майже вціліла, і навіть була схожа на себе колишню — як мумія схожа на живого царя. Руки на місці, ноги на місці; посмішка...

А в інших міст протиракетної оборони не було.

Артем крякнув, підсаджуючи ранець зручніше, злодійкувато перехрестився, запхав великі пальці під занадто вільні ремені, щоби тугіше, і пішов угору.

* * *

По залізу каски стукав дощ, лунко стукав, здавалось, Артему в саму голову. Болотні чоботи грузли у багнюці, іржа струмками звідкись зверху бігла кудись униз, на небі було навалено хмар — не продихнути, і будинки стояли порожнем довкола, всі пожвакані часом. Ні душі в цьому місті не було. Двадцять років вже як — ні душі.

Крізь алею, утворену з сирого голомозого корчів'я, виднілася величезна арка входу на ВДНГ. Ось і кунсткамера: за підробленими античними храмами розсаджені зародки надій на майбутню велич. Велич мала настати скоро — завтра. Тільки от саме завтра не стало.

Погибельне місце — ВДНГ.

Кілька років тому ще жила тут всіляка погань, а тепер і її не залишилося. Обіцяли, що ось-ось знизиться радіаційний фон і можна буде потихеньку повертатися,

он, мовляв, мутантів нагорі аж кишить, а вони теж животина, хоч і скалічена...

Вийшло навпаки: зійшла із землі крижана короста, земля задихала і запотіла, фон підскочив. А мутанти почіплялись за життя своїми кігтиськами — і, хто не втік, той здох. А людина сиділа собі під землею, жила на станціях метро, і нікуди вмирати не збиралася. Людині багато не треба. Людина будь-якому шурові фору дасть. Тріщав лічильник, нараховував Артему дозу. Не брати його більше з собою, думав Артем, дратує тільки. Яка різниця, скільки там нацокає? Що це змінить?

Поки справу не зроблено, нехай хоч весь витріскотиться.

— Нехай говорять, Жень. Нехай вважають, що глузд за розум завернув. Вони ж не були тоді... На башті. Вони ж узагалі зі свого метро не вилазять. Звідки їм знати, га? Глузд... Бомбив я їх всіх у... Пояснюю ж: ось саме в той момент, коли Ульман на вежі антену розгорнув... Поки він налаштовувався... Було щось. Чув я! І — ні, сука, не приверзлося. Не вірять!

Автомобільна розв'язка стовбурчилась у нього над головою, асфальтові стрічки пішли хвилиною і застигли, струснувши машини; ті попадали, як трапиться — яка на чотири лапи, а яка на спинку, і здохли в таких позах.

Артем роззирнувся коротко і рушив вгору по шорсткому висолопленому язичку заїзду на естакаду. Небагато було пройти — кілометри, може, півтора. Біля наступного язичка стирчали висотки «Триколор», раніше розмальовані вчисту у білий, синій і червоний. Час потім все у сірий перефарбував, на свій лад.

— А чому не вірять? Просто не вірять, і все. Ну так, ніхто не чув викликів. Але вони звідки ці виклики слухають? З-під землі. Ніхто ж не буде вгору йти тільки по це... Певно ж? Але ти сам подумай: хіба може таке

бути, щоб ніхто, крім нас, не вижив? У всьому світі — ніхто? Га? Маячня ж! Ну хіба не маячня?

Не хотілось дивитися на Останкінську вежу, але й не бачити її було неможливо: відвертайся від неї чи ні, а вона завжди маячить з краю — як подряпина на протигазному склі. Чорна, сира, обламана по наверхнику оглядового майданчика; наче рука чиясь зі стиснутим кулаком з-під землі пробилася, ніби хтось величезний хотів на поверхню знизу вибратися. Але загруз в рудій московській глині, затиснуло його в тугій сирій землі, затиснуло і задушило.

— Я коли на вежі тоді... — Артем скуто хитнув головою в її бік, — коли вони слухали ефір, намагалися піймати Мельника виклики... Там через цей шурхіт... Чим хочеш ладен заприсягтися... Було! Щось було!

Пливли над голим лісом два колоси — Робітник і Колгоспниця, схопившись у дивній своїй позі, чи то по льоду ковзаючи, чи то танго крутячи, але один на одного не дивлячись, наче безстатеві. А куди тоді вони дивляться? Видно їм з їхньої висоти, що за горизонтом, цікаво?

Зліва залишилося чортове колесо ВДНГ, величезна, як шестерня того механізму, який обертав Землю. І разом з усім механізмом колесо вже двадцять років як завмерло й іржавіло тепер тихо. Закінчився накрут.

На колесі написано було «850»: стільки років виповнилося Москві, коли його встановили. Артем подумав, що виправляти це число сенсу нема: якщо час нема кому відлічувати, воно зупиняється.

Негарні і невеселі хмарочоси, що здавалися раніше біло-синьо-червоним, вирости на пів світу: зовсім близько. Найвищі будівлі в окрузі, якщо не брати до уваги зламану вежу. Те, що треба. Артем закинув голову, сягнувши поглядом вершини. Від цього відразу почало ломити в колінах.

— Може, сьогодні... — вичікувально запитав Артем, хоч і пам'ятаючи, що вуха в неба заткнуті хмарною ватою.

Там, звичайно, не розчули. Під'їзд.

Під'їзд як під'їзд.

Домофон осиротів, залізні двері знеструмлені, в акваріумі консьєржа собака здохла, бляшано брязкають поштові скриньки на протязі, ні листів у них, ні рекламного сміття. Все давно зібрали і спалили, щоби хоч руки погріти.

Внизу — три німецьких блискучих ліфти, розкриті і вилискуючі нержавіючими нутрощами, так ніби на будь-якому з них можна було зараз взяти ось так, та й поїхати на самий верх цієї висотки. Артем їх за це ненавидів. І поруч — двері пожежного ходу. Артем знав, що за ними. Рахував уже: сорок шість поверхів піхотою. На Голгофу завжди — піхотою.

— Завжди... Піхотою...

Ранець важив зараз усю тонну; і ця тонна втискала Артема в бетон, заважала йти, з кроку збивала. Але Артем усе одно крокував — як накручений; і як накручений говорив.

— Ну і що, що нема проти... ракет... Все одно... Повинні були... Повинні були ще десь... Люди... Не може бути, щоби тільки тут... Щоби тільки в Москві... Тільки в метро... Ось же — земля... Стоїть... Не розкололася... Небо... Очищується... Не може ж такого... Щоби — вся країна... І Америка... І Франція... І Китай... А Таїланд якийсь... А він узагалі кому чим заважав... Його взагалі нема за що...

Не бував, звичайно, Артем, у свої двадцять шість ні у Франції, ні в Таїланді. Майже не застав він старого світу: запізнився народитися. А в нового географія значно бідніша — станція метро ВДНГ, станція метро Луб'янка, станція метро Арбатська... Кільцева лінія. Але, розглядаючи в поодиноких туристичних

журналах фотознімки Парижа і Нью-Йорка, відфільтровані цвіллю, Артем серцем відчував, що ці міста ще є десь, стоять, не загинули. Чекають, може, його.

— Чому б... Чому б тільки одній Москві залишитися? Нелогічно, Жень! Розумієш? Нелогічно! А отже... Отже, просто ми піймати їх... Їхні поклики... Не можемо... Поки що. Треба просто продовжувати. Не можна руки опускати. Не можна...

Висотка була порожньою, але все одно звучала, жила: через балкони влітав вітер, ляскав дверними стулками, дихав із присвистом через ліфтові шахти, шамрав чимось у чужих кухнях і спальнях, вдавав, що то повернулися господарі. Але Артем уже не вірив йому, навіть не обертаяся, і в гості не заходив. Знав, що там, за тривожно виляскуючими дверима: розграбовані квартири. Залишилися тільки світлини по підлозі розкидані — чужі мерці себе нікому на пам'ять сфоткали, та геть громіздкі меблі, які ні в метро, ні на той світ з собою не протягнеш. В інших будинках вікна від вибухової хвилі повилітали, а тут склопакети, витримали. Але за два десятки років всі пилом заросли, наче від катаракти осліпли.

Раніше можна було зустріти в тій чи іншій квартирі колишнього господаря: тикнеться протигазним хоботом в якусь іграшку і плаче через хобот гугняво, і не чує, як до нього ззаду підійшли. А тепер уже давно нікого не траплялося. Хтось залишився лежати з дірою в спині поруч із цією своєю дурнуватою іграшкою, а інші подивилися на нього і зрозуміли: нема вгорі дому, і нема там нічого. Бетон, цегла, сльота, асфальт тріснутий, кістки жовті, потерть з усього, ну і фон. Так у Москві — і так у всьому світі. Нема ніде життя, крім метро. Факт. Загальновідомий.

Всім відомий, крім Артема.

А раптом є на безкрайній Землі ще одне місце, придатне для людини? Для Артема і для Ані? Для всіх

зі станції? Місце, де не було б над головою чавунної стелі і де можна було би рости до неба? Побудувати собі дім — свій, життя — своє, і з цього місця вже обживати далі заново поступово всю спалену землю?

— Всіх наших... Розмістив б... На повітрі... Жили б... Сорок шість поверхів.

Можна було б зупинитися і на сороковому, та й на тридцятому; ніхто ж не казав Артему, що неодмінно треба залізти на саму вершину. Але він чомусь убив собі в голову, що якщо і може у нього щось вийти, то тільки там, на даху.

— Звичайно... Не... Не так... Високо... Як на вежі... Тоді... Але... Але... Віконця протигазу закрили, серце виламувало груди, і так наче заточкою хтось намацував, де в Артема під ребро можна пролізти. Крізь протигазні фільтри дихалося мізерно й натужно, не вистачало життя, і Артем, діставшись до сорок п'ятого, як тоді, на вежі, не витримав і зірвав із себе тісну гумову шкіру. Сьорбнув солодкого й гіркого повітря. Зовсім іншого повітря, ніж у метро. Свіжого.

— Висота... Може... Там же... Метрів триста... Висота... Тому, може... Тому, напевно... З висоти... Ловить...

Він скинув із себе ранець: доніс. Уперся скам'янілою спиною в ляду люка, витиснув його назовні, вибрався на майданчик. І тільки тут упав. Лежав горілиць, дивився на хмари, до яких було рукою сягнути; умовляв серце, заспокоював дихання. Потім піднявся.

Вигляд звідси був...

Так наче померти, полетіти вже в рай, але впертися раптом в скляну стелю, і зависнути там, і теліпатися під цією стелею, ні туди і ні сюди. Але зрозуміло, що вниз з такої висоти повернутися більше неможливо: коли ти зверху побачив, яке на землі все насправді іграшкове, то як це все знову потім всерйоз сприймати?

Поруч височіли ще два таких самих хмарочоси, ранише строкаті, нині сірі.

Але Артем завжди саме на цей піднімався. Так за-тишніше було.

Трапилась між хмарами на секунду бійниця, вистрілило з неї сонце; і раптом здалося, що блиснуло щось із сусіднього будинку — чи то з даху, чи то із запиленого вікна однієї із верхніх квартир. Неначе дзеркальцем хтось промінь піймав. Але поки встиг озирнутися — сонце знову забарикадувалося, і блиск пропав. Більше не було.

Очі самі з'їжджали весь час, скільки б Артем не відводив їх, до переродженого лісу, який розрісся замість Ботанічного саду. І — до чорного голомозого пустиря в самій його серцевині. Таке мертве місце, ніби Господь на нього залишки палаючої сірки вихлюпнув. Але ні, не Господь.

Ботанічний сад.

Артем його іншим пам'ятав. Тільки його лише він і пам'ятав з усього пропащого довоєнного світу.

Дивна річ: ось усе твоє життя складається з кахлю, тюбінгів, проточин у стелях і струмків на підлозі вздовж рейок, з граніту і з мармуру, із задухи і з електричного світла.

Але раптом є в ній крихітний шматок іншого: травневий прохолодний ранок, по-дитячому ніжна недавня зелень на струнких деревах, обмальовані кольоровою крейдою паркові доріжки, млосна черга по пломбір, і сам цей пломбір, у стаканці, і навіть не солодкий там, а просто неземний. І голос мами — ослаблений і спотворений часом, як мідним телефонним кабелем. І тепло від її руки, від якої ти намагаєшся не відчепитися, щоб не загубитися — і тримаєшся щосили. Хоча хіба таке можна пам'ятати? Напевно, не можна.

І все це, інше — таке недоречне і неможливе, що ти і не розумієш вже, чи було воно з тобою наяву або

просто наснилося? Але як це може наснитися, якщо ти такого ніколи не бачив і не знав?

Стояли в Артема перед очима крейдяні малюнки на доріжках, і сонце крізь діряве листя золотими голками, і морозивко в руці, й оранжеві смішні качки по коричневому дзеркалі ставу, і хиткі місточки через цей ставок осяяний — так страшно у воду впасти, а ще страшніше в нього впустити вафельний стаканець!

А ось обличчя її, обличчя своєї мами, Артем згадати не міг. Намагався викликати його, на ніч просив себе побачити його хоча б уві сні, нехай би і забути знову до ранку — але нічого не виходило. Невже не знайшлося в його голові крихітного закутка, де мама могла би сховатися і перечекати смерть і чорноту? Мабуть, не знайшлося. Але як може людина бути — і зовсім зникнути?

А день той, а світ той — куди вони могли запропаститися? Ось же вони були — тут, поруч, тільки очі заплющити. Звичайно, в них можна повернутися. Десь на землі вони повинні були врятуватися, залишитися — і кликати всіх, хто загубився: ми тут, а ви де? Треба тільки почути їх. Треба тільки вміти слухати.

Артем покліпав, потер повіки, щоб очі бачили знову сьогодні, а не двадцять років тому. Сів, розкрив ранець.

Там була радіостанція — армійська, громіздка, зелена-подряпана, і ще одна бандура: залізний ящик з ручкою-крутилкою. Саморобна динамо-машина. І на самому дні — сорок метрів шнурка, антена до радіостанції.

Артем зв'язав усі дроти, пройшов по даху коло, розмотуючи шнурок, витер воду з лиця і знову знехочу вліз у протигаз. Стиснув голову навушниками. Погладив пальцями клавіші. Крутонув ручку динамо-машини: моргнув діод, задзижчало, завібрувало в долоні, як живе.

Клацнув тумблером.

Заплющив очі, тому що боявся, що вони перешко-
дять йому виловити в шумі радіоприпливу пляшку
з листом з далекого континенту, де вижив хтось іще.
Захитався на хвилях. І динамо крутив — немовби ру-
кою на плоту надувному підгрибав.

Навушники зашипіли, завили тоненько «Ііііу...»
крізь шурхіт, запирхали сухотно; помовчали — і знову
шипіти. Так неначе Артем бродив по туберкульозному
ізоляторі, шукаючи, з ким поговорити, але жоден хво-
рий не був при тямі; тільки нянечки прикладали па-
лець до губ і строго робили «шшшшшш...». Ніхто тут
не хотів відповідати Артему, ніхто не збирався жити.

Нічого з Пітера. Нічого з Скатеринбурга.

Мовчав Лондон. Мовчав Париж. Мовчали Бангкок
і Нью-Йорк.

Неважливо вже давно було, хто розпочав ту війну.
Неважливо було, з чого вона розпочалась. Для чого?
Для історії? Історію переможці пишуть, а тут не було
кому писати, та й читати скоро не буде кому.

Шшшшшш...

Порожнеча була в ефірі. Безмежна порожнеча. Ііііу...

Колотилися на орбіті неприкаяні супутники зв'язку:
ніхто їх не кликав, і вони божеволіли від самотності,
і кидалися на Землю, щоб нехай вже краще згоріти
в повітрі, ніж так.

Ні слова з Пекіна. І Токіо — могила.

А Артем усе одно крутив цю прокляту ручку, кру-
тив, гриб, гриб, крутив. Як тихо було! Неможливо тихо.
Нестерпно.

— Тут Москва! Тут Москва! Дайте відповідь!

Це його голос, Артема. Це він, як завжди, не доче-
кався, не витерпів.

— Тут Москва! Прийом! Дайте відповідь! Ііііі.

Не зупинятися. Не здаватися.

— Петербург! Дайте відповідь! Владивосток! Дайте відповідь Москві! Ростов! Дайте відповідь!

Що з тобою, місто Пітер? Невже хирлявим ти таким виявилось, хирлявішим від Москви?! Що там замість тебе? Складне озеро? Чи тебе пліснява з'їла? Чому не відповідаєш? Га?

Куди запропастився ти, Владивостоку, горде місто на іншому краю світу? Ти ж так далеко від нас стояв, невже і тебе зачумили? Невже і тебе не пожаліли? Кхх. Кхх.

— Дайте відповідь, Владивостоку! Тут Москва!

Весь світ лежить долілиць, обличчям в бруд, і не чує цього безкінечного дощу по спині краплями, і не відчуває, що і рот, і ніс іржавою водою заповнені.

А Москва... Ось. Стоїть. На ногах. Як жива.

— Та що ви, повиздихували там усі, чи що?! Шшшшш...

Може, душі їхні так відповідали йому, залізши в радіофір? А може, так фон звучав? Повинен же і в смерті бути свій голос. Такий ось напевно, саме такий: шепіт. Тссс... Ну-ну. Не шуми. Заспокойся. Заспокойся.

— Тут Москва! Дайте відповідь! Може, зараз почують?

От просто зараз кашляне в навушнику хтось, прорветься схвильований через шипіння, закричить далеко-далеко:

— Ми тут! Москва! Чую вас! Прийом! Москва! Тільки не від'їднуйтеся! Вас чую! Господи! Москва! Москва на зв'язок вийшла! Скільки вас там вижило?! У нас тут колонія, двадцять п'ять тисяч людей! Земля чиста! Фон нульовий! Вода незаражена! Їжа? Звичайно! Ліки є, є! Надсилаємо по вас рятувальну експедицію! Тільки тримайтеся! Чуєте, Москва?! Головне — тримайтеся!

Іііі. Порожньо.

Це не сеанс радіозв'язку був, а спиритичний сеанс. І той не вдався Артему ніяк. Духи, яких він викликав, не хотіли до нього. Їм і на тому світі добре було. Вони дивилися зверху на Артемову постать згорблену в рідкісні просвіти між хмар, і тільки посміхалися: туди? До вас? Та ні, дзуськи!

Кхххххх.

Облишив крутити довбану ручку. Зірвав навушники. Піднявся, змотав кабель антени акуратною бухтою, повільно, гвалтуючи себе цією акуратністю — тому що хотілося рвонути його так, щоби на шматки, і закинути із сорок шостого поверху в прірву.

Склав усе в ранець. Закинув його до себе на плечі, чорта-спокусника. Поніс униз. В метро. До завтра.

* * *

— Дезактивацію провів? — прогугнявила синя слухавка.

— Провів.

— Чіткіше!

— Провів!

— Провів він, ага... — слухавка з невірою цитькнула, і Артем шваркнув її об стіну з ненавистю.

Усередині дверей зашкрябав замок, втягуючи язички. Потім вони ухнули протяжно, відкрилися, і метро дихнуло на Артема своїм застоєм важким духом.

Сухий зустрічав його на порозі. Чи то відчував, коли Артем повернеться, чи то взагалі не йшов насправді нікуди. Відчував, напевно.

— Як ти? — запитав він втомлено, беззлобно.

Артем знизав плечима. Сухий обмацав його поглядом. М'яко, як дитячий лікар.

— Там тебе чоловік шукав. З іншої станції прийшов.

Артем зосередився.

— Не від Мельника?

Дзвякнуло в його голосі щось, наче гільзу на підлогу впустили. Надія? Чи легкодухість? Чи що?

— Ні. Старий якийсь.

— Що за старий? — Вся остання сила, зібрана на той випадок, якщо вітчим скаже «так», одразу ж витекла з Артема, відразу в стоки пішла, і йому тепер хотілося тільки лягти.

— Гомер. Гомером назвався. Знаєш такого?

— Ні. Я спати, дядь Саш.

* * *

Вона не поворухнулася. Спить чи не спить? — думав Артем. Так, механічно думав, тому що не було йому вже ніякого діла до того, спить вона чи прикидається. Скинув одяг на купу при вході, потер мерзлякувато плечі, по-сирітськи приткнувся до Ані збоку, потягнув на себе ковдру. Було би друге — не став би навіть вплутуватися.

На станційному годиннику була сьома вечора, чи що. Але Ані о десятій вставати — і на гриби. А Артема від грибів звільнили, як героя. Чи як інваліда? Й іншим він займався за власним бажанням. Прокидався, коли вона поверталася зі зміни — і йшов угору. Вирубувався, коли вона ще вдавала, що спить. Так вони жили: в протифазі. В одному ліжку, в різних вимірах.

Обережно, щоб не розбудити її, Артем став накручувати стебноване червоне полотно на себе. Аня відчула — і, не кажучи ні слова, люто смикнула ковдру назад. Через хвилину цієї ідіотської боротьби Артем здався — і залишився лежати на краю ліжка голим.

— Супер, — сказав він.

Вона мовчала.

Чому лампочка горить спочатку, а потім перегорає?

Тоді він ліг обличчям в подушку — їх, слава богу, було дві — зігрів її диханням, і так заснув. А в підлому сні побачив Аню іншу — сміхотливу, жваву, задерикувату, зовсім молоду якусь. Хоча скільки минуло? Два

роки? Два дні? Чорт знає, коли таке могло бути. Їм тоді здавалося, що у них ціла вічність попереду, обом здавалося. Виходить, вічність тому це все і було.

Уві сні теж було холодно, але там Аня морозила його — здається, по станції голим ганяла — з пустощів, а не з ненависті. І коли Артем прокинувся, по сонній інерції вірив ще цілу хвилину, що вічність не закінчилася поки що, що вони з Анею тільки в середині її знаходяться. Хотів покликати її, пробачити, звернути все в жарт. Потім згадав.

Розділ 2

МЕТРО

— А хіба ти мене хоч намагаєшся слухати? — запитав він в Ані.

Проте її вже не було в наметі.

Одяг його лежав на тому самому місці, де він його скинув: на проході. Аня не прибрала його, не розшпурляла. Переступила тільки, ніби боялася доторкнутися. Заразитися. Може, і справді боялася.

Напевно, їй ковдра і була завжди потрібніша. Він уже якось зігріється. Добре, що пішла. Спасибі тобі, Аню. Спасибі, що не стала зі мною розмовляти. Що не стала мені відповідати.

— Спасибоньки, бля! — сказав він уголос.

— Можна? — озвався хтось крізь брезент і прямо над вухом. — Артеме? Не спите?

Артем поповз до своїх спідніх.

Зовні, сівши на розкладний похідний стільчик, чекав старий із занадто м'яким для свого віку обличчям. Сидів він зручно, затишно, рівноваго, і було ясно, що розташувався він тут давно, а йти не збирається зовсім. Старий був чужим, не зі станції: кривився, необережно вдихнувши носом. З прийшлих, видно.

Артем склав пальці дашком і, закрившись цим дашком від червоного світла, яким була залита станція ВДНГ, придивився до гостя.

— Чого тобі треба, старий?

— Ви Артем?

— Припустимо, — Артем втягнув носом повітря.
— Залежить.

— Я Гомер, — заявив старий, не встаючи. — Звуть так.

— Правда?

— Я книжки пишу. Книжку.

— Цікаво, — сказав Артем голосом людини, якій нецікаво.

— Історичну. Начебто. Але про наш час.

— Історичну, — повторив Артем обережно, оглядаючись на всі боки. — Але навіщо? Історії, кажуть, гаплик! Скінчилася.

— А ми? Адже хтось повинен про все, що з нами тут... Про все, що з нами тут відбувається, нащадкам розповісти.

Якщо не від Мельника, думав Артем, то хто? Від кого? Навіщо?

— Нашадкам. Свята справа.

— І треба про найголовніше, з одного боку, розповісти... Чим ми тут живемо. Всі віхи і перипетії, так би мовити, відобразити. А з іншого — як це зробити? Сухі факти забуваються. Щоби люди запам'ятали, потрібна жива історія. Потрібен герой. Шукав ось матеріал. Пробивав всяке. Здавалося, знайшов. Але потім взявся... І не спрацювало. Не вийшло. А потім почув про ВДНГ, і...

Було видно, що старому нелегко порозумітися, але Артем не збирався йому допомагати; він ніяк не міг второпати, що ж зараз буде. Зло від старого не йшло, сама лише недоречність, але щось накопичувалось у повітрі, щось утворювалося між ним і Артемом таке, що повинно було ось-ось розірватися, обпекти і посікти осколками.

— Мені про ВДНГ розповіли... Про чорних — і про вас. І я зрозумів, що повинен саме вас знайти, щоб цю...

Артем кивнув: дійшло нарешті.

— Чудова історія.

І, не попросившись, пішов геть, запхавши вічно мерзлі руки в кишені. Старий застряг позаду на своєму зручному стільчику, щось іще пояснюючи Артемовій спині навздогін. Але Артем вирішив: оглухнути.

Покліпав — очі звикли, можна більше не жмури-тися.

До того світла, яке на поверхні, вони довше зви-кали. Рік. Це швидко! Більшість жителів метро від сон-ячного світла, навіть від такого, хмарами притлум-леного, осліпли б, напевно, назавжди. Бо ж усе життя в темряві. А Артем себе бачити вгорі змусив. Бачити той світ, в якому народився. Бо якщо ти не можеш сонце витерпіти — як ти нагору повернешся, коли час прийде?

Всі народжені в метро росли вже без сонця, як гриби. Нормально: виявилось, не сонце потрібне лю-дям, а вітамін D. Виявилось, сонячне світло можна у вигляді драже жерти. А жити можна і навпомацки.

У метро загального освітлення не було. Не було спільної електрики. Зовсім нічого спільного не було: кожен сам за себе. На деяких станціях призвичаїлися виробляти достатньо світла для того, щоб було майже як раніше. На інших — його вистачало на одну лам-почку, що горіла посеред платформи. Треті були за-биті густою чорнотою, як у тунелях. Якщо приносив туди хтось світло з собою в кишені, то міг виловити з нічого по шматочках — підлогу, стелю, мармурову колону; і з темряви сповзалися на промінь його ліх-тарика жителі станції, охочі трохи подивитися. Але краще перед ними було не з'являтися: без очей вони цілком привчилися існувати, але ж рот у них не заріс.

На станціїВДНГ життя було налагоджене добротно, і народ був розпечений: в окремих людей у наметах горіли поцуплені зверху маленькі діоди, а для загаль-них місць було старе ще аварійне освітлення — лампи

в червоних скляних ковпаках; при такому було би зручно, серед іншого, негативи фотографій проявляти. Так ось і Артемова душа повільно в цьому червоному світлі проявлялася, з'являлася з виявника, і видно стало, що знята вона була ще там, угорі, травневого яскравого дня.

А іншого дня — жовтневого, похмурого — засвічена.

— Чудова історія, га, Женю? Пам'ятаєш чорних? — шепотів Артем; але відповідали завжди інші. Завжди не ті йому відповідали.

— Здоров, Артеме!

— О, Артем!

Віталися всі. Хтось посміхався, хтось хмурився, але віталися — всі. Тому що всі пам'ятали чорних, а не тільки Женька з Артемом. Всі пам'ятали цю історію, хоча не знав її ніхто.

Станція метро ВДНГ: кінцева. Рідний дім. Двісті метрів завдовжки, і на них — двісті людей. Місця саме стільки, скільки треба: менше — не надихаєшся, більше — не зігрієшся.

Побудована станція була років сто тому, за часів колишньої імперії, з її імперського звичного матеріалу: мармуру і граніту. Замірялася вона врочистою, наче палац, але була, зрозуміло, закопана в землю, тож вийшло щось середнє між музеєм і усипальнею. Прадідівський дух тут був, утім, як і на всіх інших станціях, навіть і значно новіших, зовсім незнищенний. Начебто і вирости жителі метро, а всі сиділи у якихось древніх стариганів на їхніх бронзових колінах, і злізти було не можна — не відпускали.

Закурені колони розлогі, в арках між ними розбиті стародавні і зношені армійські намети: в кожній — сім'я, в деяких — по дві. Сім'ї ці можна заввиграшки перетасувати, ніхто, напевно, різниці і не помітить: коли живеш разом двадцять років на одній станції,

коли між твоїми таємницями і сусідськими, між усіма стогонами і всіма криками — брезенту один шар, так і виходить.

Десь, може, люди б і з'їли один одного вже — бо ж заздрість, і ревності до Бога, що він чужих дітей більше любить, і неможливість розділити з іншими свого чоловіка чи дружину, і житлоплоща цілком варто того, щоб за неї задушити; але не тут, не на ВДНГ. Тут вийшло якось просто — і по-своєцьки.

Як у селі чи як у комуні. Нема чужих дітей: у сусідів здорова народилася — спільне свято; ти маєш хвору — допоможуть тягнути, хто чим. Ніде розселитися — інші посунуться. З другом поб'єшся — тіснота помирить. Дружина пішла — пробачиш рано чи пізно. Насправді ж нікуди вона не пішла, а тут же залишилася, у цьому ж мармуровому залі, на який зверху навалено мільйони тонн землі; хіба що тепер за іншим шматком брезенту спить. Але кожен день будете зустрічатися з нею, і не раз, а сто. Доведеться домовитися. Не вдасться уявити собі, що її нема і не було. Головне — що всі живі, а там уже... Як у комуні або як у печері.

Хоча шлях звідси був — південний тунель, який вів до Олексіївської і далі, у велике метро, але... Може, в тому й річ, що ВДНГ була — кінцева. І жили тут ті, хто не хотів уже і не міг нікуди йти. Кому оселя була потрібна.

Артем зупинився біля одного намету, завмер. Стояв, просвічував ним усередину крізь зношений брезент, поки назовні не вийшла тітка з набряклим обличчям.

— Здоров був, Артеме.

— І вам доброго здоров'я, Катерино Сергіївно.

— Жені нема, Артеме.

Він кивнув їй. Захотілося погладити її волосся, за руку взяти. Сказати, мовляв, та я знаю, знаю. Я все

знаю насправді, Катерино Сергіївно. Чи ви собі це говорите?

— Іди, Артеме. Іди. Не стій тут. Піди там, чайку випий.

— Так точно.

З обох кінців зал станції був обрубаний по ескалатори — самі замурували і законопатили себе всередині, щоби з поверхні повітря отруєне не текло... Ну і від гостей усяких. З одного боку, де новий вихід — наглухо. З іншого, де старий — залишили шлюз для підйому в місто.

Там, де глуха стіна, — кухня і клуб. Плити для готування їжі, господині у фартухах метушаться, варганять обід дітям і чоловікам; ходить вода по трубках вугільних фільтрів, дзюрчить, зливаючись в баки, майже прозора; вряди-годи чайник свистіти починає — зі зміни з ферм забіг гонець по окріпчик, витирає руки об штани, шукає серед кухарок свою дружину, щоби за м'яке її прихопити, про любов нагадати, і заодно достроково напівготового чогось шматок прохарчити.

І плити, і чайники, і посуд, і стільці зі столами — були всі не свої, а колгоспні, але люди до них дбайливо поставилися, не псували.

Все, крім їжі, принесли зверху: в метро нічого путнього не змайструвати. Добре, що мертві, коли жити збиралися, про запас собі всякого добра наготували — лампочок, дизель-генераторів, кабелів, зброї, патронів, посуду, меблів, одягу нашили прірву. Тепер можна за ними доношувати, як за старшими братами і сестрами. Надовго вистачить. У всьому метро народу — не більш п'ятдесяти тисяч. А в Москві раніше жило п'ятнадцять мільйонів. У кожного, виходить, таких родичів — по триста людей. Товпляться беззвучно, простягають свої недоноски мовчки: бери мої, мовляв, бери-бери, нові майже, я ж із них уже виріс.

Перевірити тільки їхні речі дозиметром — не надто кладає? — подякувати і можна користуватися.

Артем дістався до чайної черги, приткнувся останнім.

— Артеме, ну куди ти, як не свій! У черзі він ще тут буде! Сідай, у ногах правди... Хлюпнути гаряченького?

Верховодила тут Дашка-Шуба, баба чи не п'ятдесятилітня вже, але яка абсолютно не бажала про це думати. Приїхала вона в Москву з якоїсь діри під Ярославлем за три дні до того, як усе гахнуло. Шубу купувати. Купила; і з тих пір більше не знімала її вже ні вдень, ні вночі, ні в туалет сходити. Артем ніколи з неї не насміхався: а якби у нього залишився ось такий шматок колишнього його власного життя? Травня, чи пломбіру, чи тині від тополь, чи маминої усмішки?

— Так. Спасибі, тітко Даш.

— Весь час ти тіткаєш мені! — докірливо і кокетливо. — Ну що там, зверху? Погодка як?

— Дошик.

— То це знову нас підтопить, чи що? Чуєш, Айгуль? Дош, кажуть.

— Аллах нас карає. За гріхи. Глянь, свинина не підгоряє у тебе?

— Ну що зразу Аллах твій! Аллах у неї зразу! А й справді, підгоряє... Як Мехмет твій, повернувся з Ганзи?

— Третій день нема. Третій!

— Та не переживай аж так...

— Ось я тобі серцем клянусь, Дашо, завів собі він там когось! З ваших завів! В гріху...

— Ваших-наших... Що ти як ця... Ми всі тут, Айгульонько... Всі заодно.

— Давалку якусь завів, Аллахом тобі...

— А якби сама йому частіше давала... Адже ж мужики вони ніби кошенята... Тикаються, поки не знайдуть...

— Та що ви несете?! У справах він торгових! — заступився мужичок напівдитячого розміру і з дитячим майже обличчям, тільки спитим; чомусь не зміг вирости як слід.

— Добре-добре. Ти, Колю, поплічників не прикривай своїх! А ти, Артеме, не слухай нас, бабів. На ось. Подуй, гаряче.

— Дякую.

Підійшов чоловік, розписаний старими білими шрамами і зовсім голомозий, але при цьому не лютий через пухнасті брови й обтічну мову.

— Вітаю всіх присутніх, дам окремо! А хто тут за чайком? Я за тобою тоді, Колюню. Про Ганзу чули вже?

— А що Ганза?

— Кордон під контролем. Як висловився класик, як червоний — зупинись і довкола подивись. П'ятеро наших там стирчать.

— Во воно що, Айгулько. Гриби помішай свої там, грибочки.

— А мій там! А я що! Аллахом... Як закрили? Га, Кстантин?

— Закрили та й по всьому. Не наша вошива справа. Наказ є наказ.

— Знову, мабуть, воюють! З Червоною Лінією, мабуть, знову воюють, га? Хоч би повиздихували там вони вже всі!

— А хто знає, га, Кстантин? То мені до кого йти? Мехмет же мій...

— Для профілактики це. Я звідти тільки. По торговлі карантин якийсь. Відкриють незабаром. Добридень.

— Ой, добррридень, мушщина. В гості до нас? Хто-звідки?

— Із Севастопольської я. Можна тут присісти?

Артем перестав дихати пекучою парою, відірвався від білого вищербленого кухля із золотим

кантом. Старий дошкандибав сюди, розшукав його, і тепер крадькома, краєчком ока його вивчав. Гарзд. Та ж не втікати від нього.

— А ти ж як до нас дістався, дідуся? Якщо закрили все? — Артем викликав пронозливого старого на прямий погляд.

— Останнім проскочив, — той не кліпав, не ухлявся. — Одразу ж після мене і закрили.

— Вік би без них і жили, без Ганзи цієї! А ось вони без нашого чайку, без грибочків наших нехай спробують, дармоїди! Ми ж протримаємося з Божою поміччю!

— Відкриють! А якщо не відкриють? А як же Мехмет мій!

— А ти, Айгулько, до Сухого піди. Він твого Мехметика на раз-два дістане. Не покине ж. Чайку, може? Куштував наш уже?

— Не відмовлюся, — з гідністю хитнув бородою самозваний Гомер.

Він сидів навпроти Артема, сьорбав місцевий їхній грибний відвар, гордовито, але безпричинно йменованний чаєм — справжній же чай, звичайно, весь випитий був уже десь років десять тому — і чекав. І Артем чекав.

— Хто по окріп?

У Артема тьохнуло: Аня підійшла. Встала, не помічаючи його, спиною.

— Працюєш сьогодні, Анюто? — відразу ж навернула її до розмови Шуба, витираючи руки об лисніючі хутрянні кишені. — Грибочки?

— Грибочки, — та спиною і відповіла, аби не обертатися; значить, все вона помітила.

— Поперек, мабуть, га? Бо ж нахильцем.

— Відвалюється, тітко Дашо.

— Гриби не свині! — несхвально шморгнувши, висловилася розкоса кряжиста Айгуль. — Нахильцем їй. Ти от в лайні покопирсайся!

— Сама і копирсайся. Кожен собі до душі роботу вибирає, — спокійно заперечила Аня. Спокійно заперечила; але Артем знав — ось саме коли таким голосом вона говорить, спокійним — може вдарити. Та й узагалі все може, навчена. З таким батьком.

— Не сваріться, дівчатка, — задзюркотів розписаний Костянтин. — Всі професії важливі, всі потрібні й особливі, як сказав класик. А без грибів порося чим годувати?

Гриби-шампінйони росли в заваленому північному тунелі, одному з двох, які раніше вели до станції Ботанічний сад. Триста метрів грибних плантацій, а за ними — ще свиноферма. Свиней подалі запхали, щоби смороду менше. Так ніби тут триста метрів врятувати можуть. Рятувало інше: триб людських відчуттів.

Новоприбулі мерзенний свинячий сопух відчували день-другий. Потім — принюхувались. Аня принюхалася не відразу. Місцеві жителі давно не чули нічого. Їм і порівнювати не було з чим. А ось Артему було.

— Добре, коли душа до грибів лежить, — прицільно дивлячись Ані в потилицю, чітко промовив він. — З грибами простіше домовитися, ніж із людьми.

— А даремно взагалі декотрі до грибів з таким презирством, — сказала та. — Є люди, яких від грибів не відразу і відрізниш. І хвороби навіть спільні, — Аня нарешті повернулася до нього. — Ось у мене сьогодні, наприклад. На половині грибів — гниль якась. Гнильота з'явилася, розумієш? Звідки взялася?

— Що за гниль ще? — занепокоїлася Айгуль. — Нам гнилі ще тільки тут не вистачало, Аллах збав!

— Чаю, може, кому? — встряла Шуба.

— Ящик гнилі ось набрала, — в очі Артему сказала Аня. — Але ж були нормальні раніше гриби. Здорові.

— Ну це просто біда якась! — похитав головою Артем. — Гриби протухли.

— А жерти ми що будемо? — резонно зауважила Шуба.

— Ну звичайно, хіба це біда? — тихо і залізно відповіла йому Аня. — От коли великого героя і рятівника всього метро всерйоз ніхто не сприймає більше — ось це біда!

— Ходімо, Айгулько, продиhaємося, — звела намальовану брову Шуба. — Тут спекотно щось стає.

— Ехм... — Гомер піднявся вслід за іншими.

— Ні, — зупинив його Артем. — Ось. Ти ж хотів про героя послухати? Про Артема, який усе метро врятував? Ось, слухай. Послухай правду. Людям, гадаєш, до цього є діло?

— Тому що у людей свої справи. Справжні справи. Працювати. Своїх годувати. Дітей виховувати. А коли дехто нудиться і не може собі справи знайти, і вигадує собі херню всяку — ось це так, біда, — Аня зайняла позицію і вела по ньому вогонь чергами: коротка, коротка, довга.

— Ні, біда — це коли людина не хоче жити, як людина, а хоче, як свиня і як гриб, — відповів Артем. — Коли її одне тільки хвилює...

— Біда — це коли гриб вирішує, що він людина, — вже не ховаючи ненависті, сказала Аня. — А правди йому ніхто не говорить, щоб не засмучувати.

— То таки правда, що на грибах гниль, чи як? — запитала, майже вже зовсім відчаливши, Дашка-Шуба.

— Правда.

— Тьху ти, от лихо.

— Аллах нас карає! — гучно заявила Айгуль звідала. — За гріхи! Бо свинину їмо, за це!

— Ну і ти йди... Іди... Гриби кличуть... — підштовхнув застиглу Аню Артем. — Кашляють, чхають. Де ти, мамо, кажуть.

- Сука ти. Непожиточна.
- Іди!
- Від грибів швидше дочекаєшся.
- Іди! Іди давай!

— Ти йди. Сам іди. Давай, шшивайся до себе нагору. Хоч на все місто свою антену размотай. Горлянку порви собі зі своїми примовляннями. Нікого там нема, зрозумів? Нікого. Всі здохли. Радіоаматор. Мудак.

- Та ти ще потім сама...
- Не буде ніякого «потім», Артеме. Не буде.

Очі в неї були сухими. Батько її навчив, як не плакати. У неї ж був батько.

Власний, рідний. Розвернулася, пішла.

Артем залишився над чашкою грибного відвару: білою, зі збитою золотою облямівкою. Гомер сидів поруч обережно, мовчки. На кухню почали повертатися люди. Говорили про те, що гриби побила якась біла гниль, зітхали, щоби війни знову не було, обсуджували, кого чий чоловік на свинофермі за яку частину взяв. Прошмигнуло повз, кувікаючи, рожеве маленьке поросля, за ним бліда сухотна дівчинка, обійшла кругом стіл кішка з піднятим трубою хвостом, потерлася до Артемового коліна, заглянула йому в рот. Пара над чашкою прохолола, чай затягнувся пінкою. І всередині в Артема стало все пінкою затягуватися. Він кинув чашку, подивився вперед. Там був цей старий.

- Ось така історія, дідусю.
- Мені... Я... Вибачте.
- Даремно йшов, га? Нащадки такому не зрадіють.

У кого будуть.

- Не даремно.

Артем цикнув зубом: впертий який стариган.

Стягнув свою дупу з лави, поволік її геть із кухні: зі сніданком закінчено, тепер потрібно трудову повинність відробляти. Гомер приліпився ззаду.

— А про що, вибачте... Ви там... Про що ця дівчина говорила? Антена... Радіоаматор... Не моя, зрозуміло, справа, але... Ви вгору піднімаєтеся, так? Радіо слухаєте?

- Піднімаюся і слухаю.
- Сподівається знайти інших зацілілих?
- Сподіваюся знайти інших зацілілих.
- І як успіхи?

В його голосі Артем не почув жодного насміху. Просто поцікавився чоловік, так ніби Артем займався чимось абсолютно звичним. Припустимо, окости в'ялені на Ганзу возив.

— Ніяк.

Гомер покивав йому, спохмурнів. Зібрався щось розповісти, але передумав. Поспівчуває? Спробує напоумити? Прикинеться зацікавленим? Артему було начхати.

Дійшли до загону з велосипедами.

Гриби Артем не любив за те, що Аня їх любила; попросят — за сморід, який він тут один відчував. І домовився: як героя — від цього звільнили. Але дармоїдів на ВДНГ не годували. Відчергував в тунелі на блокпосту — відпрацюй ще й на станції. І Артем вибрав велосипеди.

Їх було чотирнадцять — в ряд, кермом до стіни, на стіні — плакати. На одному плакаті — Кремль і Москва-ріка, на іншому — поблякла чиясь краса в рожевому купальнику, на третьому — хмарочоси Нью-Йорка, на четвертому — засніжений монастир і православні свята на календарній сітці. Вибирай настрій, крути педалі. Велосипеди стоять на розпірках, від коліс — ремені йдуть до динамо-машини. На кожному маленький ліхтарик прилаштований, світить слабо на сьогоднішню твою плакатну мрію. Решта електрики — в акумулятори, станцію живити.

Велосипеди стояли в заваленому південному тунелі, чужих до них не підпускали: стратегічний об'єкт. Старий сюди ще, здається, не заглядав.

— Зі мною, — невідомо навіщо махнув охоронцеві Артем, і Гомеру дали пройти. Артем осідлав іржаву раму, взявся за гумові руків'я. Попереду замаячив вициганений у ганзейских книготорговців Берлін: Бранденбурзькі ворота, телевежа і чорна скульптура жінки з піднятими до голови руками. Ворота ці, зрозумів Артем, дуже були схожі на вхід на ВДНГ, а берлінська телевежа, хоч і був у неї посередині кулястий наріст-міхур, нагадувала Останкінську. І ось ця статуя жінки — яка чи то кричить, то чи вуха затуляє... Ніби й не виїжджав нікуди.

— Не хочеш покататися, діду? — обернувся до Гомера Артем. — Для серця корисно. Довше протягнеш. Тут.

Але старий не відповідав — оскліло дивився на те, як обертаються спущені колеса, намагаючись вчепитися за повітря. Обличчя в нього було перекошене, як у паралітика: половина посміхається, половина омертвіла.

— Все добре з тобою, дідусю? — запитав Артем.

— Так. Згадав дещо. Декого, — Гомер хрипнув, прокашлявся, отямився.

— А.

У всіх є кого згадати. По триста тіней на людину. Тільки й чекають, щоби ти про них подумав. Розставлять свої тенета, встановлять розтяжки, волосіння протягнуть, павутинки — і чекають. Кому велосипед бесколісний нагадає, як дітей навчав по двору їздити, кому чайник засвистить — достоту як у батьків на кухні, коли у вихідні в гості приходив обідати і ділитися життям. Кліпнеш — і в цю саму мить між зараз і зараз раптом очі бачать вчора, і бачать їхні обличчя. З роками, щоправда, все гірше бачать. І добре.

— Звідки ти про мене дізнався?

— Слава, — посміхнувся Гомер. — Всі знають.

Артем скривився.

— Слава, — виплюнув він це слово назад.

— Ви ж метро врятували. Людей. Якби ви тих тварюк тоді ракетами не... Я не розумію, якщо чесно. Чому ви не хочете розповідати про це?

Попереду були: телевежа, ворота наВДНГ, чорна жінка з піднятими руками. Треба було на інший велосипед залазити, але інші всі вже були зайняті, й Артему дістався саме цей. Артем хотів би крутити педалі в зворотному напрямку, назад, геть від вежі, але так електрика не виробляється.

— Я від Мельника про вас почув.

— Що?

— Мельник. Знаєте його? Командир Ордену. Про Орден ви, звичайно, чули? Спартанці... Ви ж самі, наскільки я розумію, входили в нього... раніше?

— Вас Мельник до мене відправив?

— Ні. Мельник розповів просто. Що це ви їм повідомили. Про чорних. Що ви через усе метро пройшли... Ну і я сам уже потім... Почав розкопувати. Що міг. Але тут усе одно багато білих плям. Зрозумів, що без вас до пуття не розібратися, і вирішив...

— Він ще щось говорив?

— Га? Хто?

— Мельник ще щось говорив про мене?

— Говорив.

Артем перестав крутити педалі. Перемахнув через раму, зістрибнув на підлогу.

Схрестив руки на грудях.

— Ну?

— Що... Що ви одружилися. Що зажили нормальним людським життям.

— Так він сказав?

— Так і сказав.

— Нормальним людським життям, — Артем посміхнувся.

— Якщо я нічого не плутаю.

— А що це з його дочкою я одружився, не уточнив? Гомер похитав головою.

— Усе?

Старий пожував. Зітхнув. Зізнався.

— Сказав, що ви трохи схибнулися.

— Ну звичайно. Я схибнувся.

— Я просто передаю, що чув...

— Більше нічого?

— Здається...

— Що вбити мене збирається, наприклад? Через дочку... Чи...

— Ні, нічого такого!

— Чи чекає, коли я повернуся... У стрій?

— Не пригадую...

Помовчав, обмізкував. Згадав, що Гомер усе ще тут, вивчає його.

— Схибнувся! — Артем реготнув як вийшло.

— Я так не вважаю, — попередив його Гомер. — Хто б що не говорив, я цілком переконаний, що...

— Звідки вам щось знати? Тобі?

— Тільки тому що ви продовжуєте шукати вцілілих? Тільки тому що ви не хочете здаватися — вважати вас божевільним? Слухайте, — старий дивився на Артема серйозно. — Ви ж заганяєте в могилу себе заради людей, і я, чесне слово, не розумію, чому вони до вас так.

— Кожен божий день ходжу.

— Вгору?

— Кожен день — по ескалатору на поверхню. Потім до цієї висотки. Пішки — на дах по сходах. Із ранцем.

Велосипедні сусіди почали прислухатися, сповільнили свою гонитву.

— І справді! Жодного разу ще не чув, щоби відповіли! І що? Що це доводить?! — Артем уже не Гомеру

кричав, а всім цим триклятим велосипедистам, які мчали в стіну, в землю. — Нічого це не доводить! Як ви не відчуваєте?! Повинні бути ще люди! Повинні бути ще міста! Не можемо ми в цій дірі, в цих печерах бути — єдиними!

— Та заспокійся ти, Артеме! Остогид уже! — не витримав хлопець з довгим носом і маленькими очіцями. — Всіх же розбомбили американці! Нічого нема! Через що ти страждаєш весь час?! Вони нас, ми їх, крапка!

— А якщо ми і не єдині? — начебто у себе самого поцікавився Гомер. — Якщо я вам скажу, що...

— Лазить туди, як на роботу! Сам фонить і інших опромінює! Труп живий! — хлопець ніяк не міг зупинитися. — Нас ще потруїти всіх тут треба тепер?!

— Якщо я вам скажу, що є... Вцілілі? Якщо скажу, що сигнали з інших міст були? І що їх перехоплювали?

— Повтори.

— Були сигнали з інших міст, — твердо сказав Гомер. — Їх ловили. Розмовляли.

— Брешеш.

— Я знаю сам чоловіка, який вів радіообмін...

— Брешеш.

— А якщо він зараз перед вами стоїть? Що тоді скажете? — Гомер підморгнув Артему. — Га?

— Що ти розумом хибнувся, діду. Або що навмисне брешеш. Адже ж брешеш? Брешеш?